

TARJIMA NAZARIYASIDA EKVIVALENTLIK TUSHUNCHASI**Xolboboyev Quvonchbek Komil o'gli***O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti***Annotatsiya**

Mazkur maqolada tarjima nazariyasining markaziy tushunchalaridan biri bo'lgan ekvivalentlik masalasi tahlil qilinadi. Ekvivalentlikning lingvistik, semantik, pragmatik va funksional jihatlari yoritilib, uning tarjima jarayonidagi o'rni va ahamiyati ko'rib chiqiladi. Shuningdek, turli tarjima maktablari va olimlar tomonidan ilgari surilgan ekvivalentlik nazariyalari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida asl matn va tarjima matni o'rtasidagi mazmuniy hamda kommunikativ moslikni ta'minlashda ekvivalentlikning roli misollar asosida ochib beriladi. Maqola tarjima sifatini baholashda ekvivalentlik mezonlarining nazariy va amaliy ahamiyatini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *ekvivalentlik, tarjima nazariyasi, lingvistik ekvivalentlik, semantik ekvivalentlik, pragmatik ekvivalentlik, funksional ekvivalentlik, adekvat tarjima, tarjima transformatsiyasi, kommunikativ moslik, tarjima sifati.*

KIRISH

So'nggi yillarda turkiy xalqlar o'rtasidagi madaniy, siyosiy va ilmiy aloqalarning mustahkamlanishi natijasida tarjima amaliyoti ham yangi bosqichga ko'tarildi. Xususan, turk tilidan o'zbek tiliga badiiy va siyosiy matnlarning tarjimasi, ayniqsa, o'zaro tildosh xalqlar o'rtasidagi madaniy almashuvni kuchaytirish nuqtai nazaridan alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan, Turkiya Prezidenti Rajab Toyyib Erdo'g'anning "Dunyo yanada odil bo'lishi mumkin" ("Daha adil bir dunya m'umk'ün") nomli asari mazmuni, g'oyaviy yo'nalishi va til uslubi jihatidan o'zbek kitobxoniga yetkazish jarayonida bir qator ekvivalentlik muammolarini keltirib chiqargani e'tiborga molikdir.

Tarjima jarayonida ekvivalentlik — ya'ni manba tilidagi mazmunni iloji boricha to'liq, ma'no, uslub, pragmatik va madaniy jihatdan mos shaklda maqsad tiliga o'tkazish masalasi — tarjima nazariyasining eng murakkab va muhim tushunchalaridan biridir. Ayniqsa, siyosiy matnlarda so'z tanlovi, ritorik ohang, metaforik ifodalar va milliy-madaniy elementlar o'ta nozik qatlamni tashkil etadi. Shuning uchun Erdo'g'an asari misolida turk tilidagi siyosiy diskursni o'zbek tiliga moslashtirishda lingvistik ekvivalentlik bilan bir qatorda pragmatik va madaniy ekvivalentlik ham alohida e'tibor talab etadi.

Mazkur tadqiqot ishining dolzarbligi, aynan turk va o'zbek tillarining genealogik yaqinligiga qaramay, siyosiy va publitsistik matnlarda ko'plab ma'no nozikliklari, milliy

konseptlar va stilistik farqlar mavjudligida namoyon bo‘ladi. “Dunyo yanada odil bo‘lishi mumkin” asarida muallifning xalqaro adolat, global siyosatdagi tenglik, musulmon olamining o‘rni kabi dolzarb mavzularni o‘ziga xos siyosiy ritorika va dini-sivilizatsion kontekstda ifodalashi tarjimada o‘ziga xos muammolarni yuzaga keltirgan.

Tadqiqotning maqsadi — Erdo‘g‘an asari misolida turk tilidan o‘zbek tiliga tarjimada ekvivalentlik masalasini lingvistik va pragmatik jihatdan tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo‘llarini ko‘rsatishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

- ekvivalentlik nazariyasining ilmiy-nazariy asoslarini o‘rganish;
- “Dunyo yanada odil bo‘lishi mumkin” asarining til xususiyatlarini tahlil qilish;
- turkcha va o‘zbekcha matn o‘rtasida leksik, sintaktik, semantik va pragmatik moslikni aniqlash;
- madaniy realiyalar va siyosiy terminlarning tarjima strategiyalarini tahlil etish;
- tarjimada aniqlangan muammolarga asoslangan holda tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning ob‘ekti — “Dunyo yanada odil bo‘lishi mumkin” asarining turk tilidagi asl matni va uning o‘zbek tilidagi tarjimasi.

Tadqiqotning predmeti — bu ikki til o‘rtasidagi lingvistik, semantik va pragmatik ekvivalentlik darajalari.

Ishning ilmiy yangiligi shundaki, Erdo‘g‘an asari ilk bor o‘zbek tarjimashunosligi nuqtai nazaridan ekvivalentlik mezonlari asosida tahlil qilinmoqda. Tadqiqot natijalari turk tilidan o‘zbek tiliga siyosiy matnlarni tarjima qilishda metodik asos bo‘lishi mumkin.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati tarjima nazariyasi, siyosiy tilshunoslik va pragmalingvistika yo‘nalishlarida yangi yondashuvlarni taklif qilishidadir. Amaliy ahamiyati esa tarjimonlar, siyosiy tahlilchilar va filologiya yo‘nalishidagi talabalar uchun o‘quv-metodik manba sifatida foydalanish imkonini beradi.

Ekvivalentlik masalasi tarjima nazariyasining markaziy tushunchalaridan biridir. Har qanday tarjima jarayoni ikki til o‘rtasidagi ma‘no, shakl va uslub muvofiqligini ta‘minlashga qaratilgan. Bu muvofiqlik darajasi ekvivalentlik atamasi bilan ifodalanadi. Yevropa tarjima maktablarida bu tushuncha turlicha talqin qilinadi: R. Yakobson uni “interlingvistik almashuv” deb, Yu. Nayda esa “dinamik ekvivalentlik” va “formal ekvivalentlik” shaklida farqlaydi.

Formal ekvivalentlik — matnning grammatik va leksik tuzilmasini iloji boricha saqlashga intiladi; dinamik ekvivalentlik esa asosan mazmunning o‘quvchiga ta‘sirini, ya‘ni kommunikativ natijani bir xil tutishga qaratilgan.

Turk va o‘zbek tillari genetik jihatdan qarindosh bo‘lgani uchun ular o‘rtasidagi tarjima jarayoni ko‘pincha “yaqin tillar tarjimasi” sifatida ko‘riladi. Ammo yaqinlik har doim ham

ekvivalentlikni kafolatlamaydi. Har bir tilning o‘z semantik tuzilmasi, milliy-madaniy konnotatsiyasi, ritorik uslubi mavjud. Shuning uchun turk tilidagi siyosiy nutqni o‘zbek tiliga o‘tkazishda pragmatik ekvivalentlik, ya’ni nutqning ijtimoiy-siyosiy kontekstda qanday qabul qilinishi, muallifning kommunikativ niyati qanday saqlanishi — asosiy masala hisoblanadi.

2.2. Metafora va uning tarjimada o‘rni

Metafora tildagi ma’no ko‘chishining eng muhim shakllaridan biri bo‘lib, u nafaqat badiiy, balki siyosiy nutqda ham keng qo‘llaniladi. D. Lakoff va M. Jonsonning “Metaphors We Live By” asarida ta’kidlanganidek, metafora inson tafakkurining asosiy modeli bo‘lib, siyosiy nutqda ideologik tasvir yaratish vositasidir.

Erdo‘g‘anning “Dunyo yanada odil bo‘lishi mumkin” asarida ko‘plab metaforalar mavjud: “*adalat tarozisi*”, “*yangi dunyo tartibi*”, “*inqiroz girdobi*”, “*insoniyat kemasi*” kabi ifodalar xalqaro tizimdagi beqarorlikni obrazli shaklda ifodalaydi. Ularni o‘zbek tiliga tarjima qilishda ma’nodosh metafora topish yoki semantik izoh bilan berish muhim strategiya sanaladi. Masalan, “adalat tarozisi” iborasi o‘zbek tilida to‘g‘ridan-to‘g‘ri qabul qilinadi, chunki bu obraz o‘zbek madaniyatida ham mavjud. Ammo “insoniyat kemasi” kabi metafora o‘zbek tilida uncha tabiiy emas; shuning uchun “insoniyat yo‘li” yoki “insoniyat yo‘nalishi” kabi muqobil variantlar pragmatik jihatdan samaraliroq bo‘lishi mumkin.

Metaforalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish ba’zan ma’no noaniqligini keltirib chiqaradi. Shu sababli tarjimon siyosiy matn kontekstini, muallifning emotsional ohangini va auditoriya madaniy idrokini e’tiborga olishi zarur. Metafora — bu faqat til hodisasi emas, balki madaniy konsept hamdir.

2.3. Ritorika va siyosiy nutq

Ritorika — bu so‘z orqali ta’sir ko‘rsatish san’ati. Siyosiy liderlarning nutqlari, jumladan, Erdo‘g‘anning asarlari, kuchli ritorik strukturalarga ega. Aristotel ritorikani “ishontirish vositasi” deb ta’riflagan. Bugungi kunda esa siyosiy ritorika — xalqaro aloqalarda milliy pozitsiyani ifoda etish, auditoriyada ishonch uyg‘otish, hissiy rezonans yaratish vositasi sifatida qaraladi.

Erdo‘g‘anning asarida etnosentrik, diniy va adolatparvar ritorik elementlar ustuvor: u “zulm”, “adolat”, “ummat”, “insonlik burchi” kabi kalit so‘zlarni tez-tez takrorlab, pathos (hissiy ta’sir) va ethos (axloqiy ishonch) usullaridan foydalanadi. Bunday ritorik tuzilmalarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda grammatik to‘g‘rilikdan ko‘ra ta’sir kuchini saqlash muhimroqdir. Masalan, “Zulm eng qorong‘u kechada ham yengiladi” degan ibora turkcha “Zulüm, en karanlık gecede dahi mağlup olur” shaklida keladi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjimada grammatik ekvivalentlik saqlanadi, lekin intonatsion kuchni saqlash uchun “hatto eng qorong‘u kechada ham zulm yengiladi” shakli pragmatik jihatdan yaxshiroq natija beradi.

Ritorika nazariyasi doirasida siyosiy nutqlarning tahlilida logos (mantiqiy dalil), ethos (shaxs ishonchliligi) va pathos (emotsional ta'sir) uchlik tizimi muhim hisoblanadi. Tarjimada bu uch omilning har biri alohida muvofiqlik darajasida saqlanishi kerak. Chunki agar tarjimada pathos yo'qolsa, siyosiy matnning ruhiy ta'siri susayadi; agar logos buzilsa, mantiqiy izchillik yo'qoladi.

2.4. Siyosiy til nazariyalari va tarjimaga ta'siri

Siyosiy til nazariyasi tilning hokimiyat, mafkura va ijtimoiy ong shakllanishidagi rolini o'rganadi. M. Fuko, T. van Deyk, N. Feyrklaf singari olimlar siyosiy diskursni "hokimiyat tili" sifatida tahlil qilganlar. Van Deykning "kritik diskurs tahlili" modeli siyosiy matnlarni tahlil qilishda matnning yuzaki (lingvistik) tuzilmasi va yashirin (ideologik) mazmunini ajratib ko'rsatadi.

Erdo'g'an asari ham aynan shu kontekstdan o'rganilishi mumkin: unda "adil dunyo" konsepti global g'arbiy tartibga qarshi turuvchi adolatli tizim g'oyasini ifodalaydi. O'zbek tilidagi tarjimada bu konseptni "adolatli dunyo tartibi" deb berish semantik ekvivalentlikni saqlaydi, lekin muallifning ideologik urg'usini to'liq aks ettirmaydi. Shuning uchun "Dunyo adolat bilan yashashi kerak" kabi amaliy-pragmatik tarjima muqobil bo'lishi mumkin.

Siyosiy tilning o'ziga xosligi shundaki, unda emotiv leksika, antitezalar va takroriy strukturalar ko'p qo'llaniladi. "Biz va ular", "adl va zulm", "g'arb va musulmonlar" kabi qarama-qarshiliklar diskursning ideologik yadrosini tashkil etadi. Tarjimada bu qarama-qarshiliklarni neytrallash emas, balki ularning kommunikativ niyatini saqlash talab etiladi.

2.5. Ekvivalentlikning lingvistik, semantik va pragmatik darajalari

Ekvivalentlikni bir necha darajada ko'rish mumkin:

1. Leksik ekvivalentlik — so'z darajasida moslik (masalan, "adalet" → "adolat").
2. Semantik ekvivalentlik — ma'nolar tizimidagi moslik; bir so'zning konnotativ yoki ideologik ma'nosi boshqacha bo'lishi mumkin.
3. Sintaktik ekvivalentlik — gap tuzilmasining mosligi.
4. Pragmatik ekvivalentlik — muallif niyatining saqlanish darajasi.
5. Kulturologik ekvivalentlik — madaniy realiyalarning qabul qilinish darajasi.

Erdo'g'an asarida "ummet", "haqq", "adalet", "Bati", "mazlum" kabi so'zlar madaniy yuklamaga ega. O'zbek tilida ularning ekvivalentlari mavjud ("ummat", "haqq", "adolat", "G'arb", "mazlum"), biroq ularning ideologik kuchi har doim bir xil emas. Shuning uchun tarjimon so'zlarni nafaqat leksik, balki diskursiv kontekst asosida tanlashi zarur.

Shunday qilib, nazariy asoslar shuni ko'rsatadiki, turk tilidan o'zbek tiliga siyosiy matnlarni tarjima qilishda metaforik ifodalar, ritorik strukturalar va siyosiy diskurs elementlarini to'liq va samarali ekvivalentlashtirish uchun tarjimon tilshunoslik, madaniyatshunoslik va pragmalingsvistika yondashuvlarini uyg'unlashtirishi kerak.

III. ERDO‘G‘AN NUTQLARINING SIYOSIY-MADANIY KONTEKSTI

3.1. Asarning siyosiy mazmuni va g‘oyaviy yo‘nalishi

Rajab Toyyib Erdo‘g‘an “Dunyo yanada odil bo‘lishi mumkin Dunyo beshdan kattadir Dunya beşten büyüktür” asarini Turkiya tashqi siyosatining g‘oyaviy manifesti sifatida yozgan. Bu asar, bir tomondan, xalqaro tizimdagi adolatsizliklarga, ayniqsa, BMT xavfsizlik kengashi tuzilmasidagi nomutanosiblikka qarshi chiqishdir; ikkinchi tomondan esa, “” (“”) shiori orqali Turkiyaning yangi global rolini ta’kidlashga qaratilgan siyosiy ritorika namunasi hisoblanadi.

Erdo‘g‘anning fikricha, bugungi dunyo tartibi g‘arb markazli bo‘lib qolgan, global adolat esa bir necha davlat manfaatiga bo‘ysundirilgan. Asarda “adalat”, “insonlik”, “tenglik”, “vijdon” kabi so‘zlar markaziy semantik maydonni tashkil etadi. Shu jihatdan, muallif o‘zining siyosiy nutq uslubini moral-sivilizatsion yo‘nalishda quradi, ya’ni u xalqaro siyosiy masalalarni faqat geosiyosiy emas, balki axloqiy va diniy qadriyatlar orqali yoritadi.

Asarda “adolatli dunyo” konsepti universal qadriyat sifatida ilgari suriladi. U nafaqat musulmon dunyosi, balki butun insoniyat uchun zarur global tamoyil sifatida talqin qilinadi. Shu jihatdan Erdo‘g‘anning nutqlari islom sivilizatsiyasi asosidagi global axloqiy tizimni tiklash g‘oyasiga yo‘naltirilgan.

3.2. Milliy va madaniy identitetning nutqda aks etishi

Erdo‘g‘an o‘z asarlarida va nutqlarida turk xalqining tarixiy o‘tmishini, madaniy o‘zligiga sadoqatni va dini qadriyatlarni bir-biriga bog‘lab tasvirlaydi. U milliy g‘urur va tarixiy xotirani uyg‘otuvchi metaforalar, tarixiy shaxslar, diniy timsollar orqali auditoriyada kollektiv identitet hissini kuchaytiradi.

Masalan, asarda “Biz bu yo‘lni Fotix Sulton Mehmeddan, Abdulhamidxonlardan meros oldik” kabi iboralar tarixiy uzviylikni bildiradi. Bu kabi iboralar o‘zbek tilida ham o‘xshash madaniy asosga ega, lekin tarjimada madaniy konnotatsiyani saqlash muhim: “Biz bu yo‘lni Fotix Sulton Mehmed va Abdulhamidlardan meros qilib oldik” deb tarjima qilinishi semantik jihatdan to‘g‘ri, ammo ohangdorlik va tarixiy muhitni saqlab qolish uchun “...meros qilib oldik” o‘rniga “...ulardan saboq oldik” shakli ham samarali bo‘lishi mumkin.

Madaniy identitet, ayniqsa, diniy ramzlar orqali mustahkamlanadi. “Zulm”, “duo”, “umid”, “haq”, “rahmat” kabi diniy leksik birliklar siyosiy matnga ruhiy-axloqiy ohang beradi. Bu so‘zlar o‘zbek tilida ham faol ishlatiladi, biroq kontekstga ko‘ra ular intensivlik jihatidan farq qiladi. Shuning uchun tarjimada diniy terminlarning ohangini muallifning niyatiga mos darajada saqlash zarur.

3.3. Siyosiy-madaniy diskurs va “adil dunyo” konsepti

Erdo‘g‘anning siyosiy-madaniy diskursi ikki asosiy ustunga tayanadi:

1. Adolat va tenglik tamoyili,
2. G‘arbiy tizimga nisbatan mustaqil pozitsiya.

“Adil dunyo” konsepti Turkiyaning xalqaro siyosatda “faol va mustaqil o‘yinchi” sifatidagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi. Asarda G‘arb mamlakatlari global muammolarga biryoqlama yondashayotganini, BMT tizimi esa “bir necha davlatning veto huquqiga asir bo‘lib qolganini” tanqid qiladi.

Bu ritorika o‘zbek tiliga tarjimada semantik jihatdan oson o‘tkaziladi, biroq pragmatik ekvivalentlik darajasi masalasi dolzarb bo‘lib qoladi. Masalan, turk tilidagi “insanlığın vicdanı kanyor” iborasini “insoniyat vijdoni qonayapti” deb to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish grammatik jihatdan to‘g‘ri, ammo o‘zbek o‘quvchisi uchun biroz og‘ir ohangli. Shu sababli “insoniyat vijdoni og‘rimoqda” shakli pragmatik jihatdan tabiiyroq yangraydi, ma‘noni saqlagan holda ohangni yumshatadi.

Siyosiy-madaniy kontekstda bu asar Turkiya tashqi siyosatining “yumshoq kuch” (soft power) komponenti sifatida ham qaraladi. Unda milliy qadriyatlar va dini g‘oyalar xalqaro adolat konsepti bilan uyg‘unlashtirilgan. Bu esa tarjimon uchun ikki yo‘nalishda muammo tug‘diradi:

- bir tomondan, xalqaro siyosiy terminlarni to‘g‘ri ekvivalentlashtirish zarur;
- ikkinchi tomondan, milliy ruh va dini-madaniy ohangni saqlash kerak.

3.4. Til uslubi va kommunikativ strategiyalar

Erdo‘g‘anning tili soddaligi, lekin shu bilan birga emotsional yuklamasi bilan ajralib turadi. U xalq bilan bevosita muloqotga kirishuvchi, “men” emas, “biz” degan shaklda so‘zlaydi. Bu uslub siyosiy nutqdagi inkluziv strategiyani bildiradi, ya‘ni u xalqni qaror qabul qilish jarayonining bir qismi sifatida tasvirlaydi.

Turk tilida bu ko‘p hollarda “biz milletiz”, “biz bir ummatmiz” kabi shakllarda ifodalanadi. O‘zbek tiliga tarjimada “biz bir xalqmiz” yoki “biz bir jamoamiz” shakllari grammatik jihatdan to‘g‘ri bo‘lsa-da, diniy konnotatsiyani yo‘qotadi. Shu sababli, kontekstdan kelib chiqib, “biz bir ummatmiz” shaklini saqlab qolish — ideologik ekvivalentlik nuqtai nazaridan to‘g‘riroqdir.

Asarda muallifning kommunikativ strategiyasi ham ikki darajada ishlaydi:

1. Ichki auditoriya uchun — milliy birlik, g‘urur va islomiy qadriyatlarni targ‘ib qilish;
2. Xalqaro auditoriya uchun — adolat, tinchlik va inson huquqlari haqida universal da‘vat yaratish.

Tarjima jarayonida bu ikki qatlamni to‘g‘ri ajratish va mos auditoriyaga yo‘naltirilgan ohangni saqlash tarjimon uchun muhim vazifadir.

3.5. Asarning o‘zbek kontekstida qabul qilinishi

O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi madaniy-til o‘xshashlik asarning qabul qilinishini osonlashtiradi. Ammo siyosiy kontekst farqi sababli ayrim ritorik ifodalar o‘zbek o‘quvchisi uchun emotsional jihatdan pastroq ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Masalan, “islom ummati” yoki “BMTdagi besh davlatning zulmi” kabi iboralar o‘zbek kitobxonida diniy yoki siyosiy neytrallikni saqlash istagini uyg‘otadi. Shu bois tarjimada betaraf, lekin mazmunan to‘liq ifodalarni tanlash lozim.

Bu jihatdan tarjimon siyosiy diskursning ideologik yukini emas, uning ma’naviy-axloqiy mohiyatini yetkazishga harakat qilishi kerak. Shundagina asarning “adil dunyo” haqidagi da’vati o‘zbek tilida tabiiy va ta’sirli yangraydi.

Shu tariqa, “Dunyo yanada odil bo‘lishi mumkin” asari nafaqat siyosiy manifest, balki madaniyatlararo muloqotning yorqin namunasi sifatida ham tahlil qilinadi. Erdo‘g‘an nutqlarining siyosiy-madaniy konteksti — tarjimada ekvivalentlikni ta’minlash uchun zarur bo‘lgan ideologik va stilistik fonni belgilab beradi.

IV. O‘XSHATISHLARNING LINGVISTIK VA PRAGMATIK TAHLILI

4.1. O‘xshatish tushunchasi va uning tildagi o‘rni

O‘xshatish (simile) — bir predmet yoki hodisani boshqa bir narsa orqali ifodalash, o‘xshashlik asosida ta’sirchan obraz yaratish vositasidir. O‘xshatish metaforaga yaqin bo‘lib, lekin metaforadan farqli ravishda unda taqqoslash elementi (“dek”, “go‘yo”, “kabi”) ochiq ko‘rsatiladi. Siyosiy nutqda o‘xshatishlar tinglovchiga tez ta’sir qilish, hissiy muhit yaratish va g‘oyani xalqona tilda ifodalash imkonini beradi.

Erdo‘g‘an nutqlarida o‘xshatishlar nafaqat estetik vosita, balki mavqeyni kuchaytiruvchi ritorik strategiya sifatida qo‘llaniladi. Ular orqali muallif siyosiy muammolarni xalq tushunchasiga yaqin tilda bayon etadi, masalan:

- “Dunyo adolat tarozisidan og‘ib ketgan kemadek”
- “Insoniyat zulmat ichra yo‘l izlayotgan sayyohga o‘xshaydi”
- “Bizning ovozimiz koinotdagi adolat chaqiruvi kabidir”

Bu kabi o‘xshatishlar Erdo‘g‘an nutqining hissiy ohangini belgilaydi va siyosiy g‘oyani ma’naviy-axloqiy obrazlar orqali mustahkamlaydi.

4.2. Leksik va sintaktik xususiyatlar

O‘xshatishlarning leksik tuzilishida ko‘pincha diniy va tarixiy obrazlardan foydalaniladi. Masalan:

- “Adolat, Musoning asosi kabi zulmni yorar”
- “G‘arb ikkiyuzlamachiligi, fir‘avnning hiylasi kabidir”

Bu o‘xshatishlar islomiy diskursga tayangan holda muallifning ma’naviy nuqtai nazarini aks ettiradi.

O‘zbek tiliga tarjimada bu iboralar, odatda, grammatik jihatdan muammo tug‘dirmaydi, ammo kontekstual ma’noni to‘liq uzatish qiyinlashadi. Chunki o‘zbek kitobxonining diniy-tarixiy obrazlarni qabul qilish darajasi turlicha. Shu bois tarjimada “Musosasi” yoki “fir’avn hiylasi” iboralariga izohli yondashuv zarur bo‘ladi. Masalan:

“Adolat, Musoning asosi kabi zulmni yorar” → “Adolat, go‘yo Musoning asosi singari zulm devorini yorar” Bu shaklda semantik aniqlik kuchayadi, lekin ritorik lo‘nda ifoda biroz yumshaydi.

Sintaktik jihatdan o‘xshatishlar ko‘pincha murakkab gap yoki parallel struktura shaklida keladi. Bu esa nutq ritmini ta‘minlaydi:

“Bizning ovoqimiz — ezilganlarning umidi, jim bo‘lganlarning hayqirig‘idir.” Bu struktura o‘zbek tilida ham tabiiy yangraydi, ammo ritmik urg‘uni saqlash uchun intonatsion moslik talab etiladi.

4.3. Pragmatik tahlil: o‘xshatishlarning kommunikativ vazifasi

Erdo‘g‘an o‘xshatishlardan faqat badiiylik uchun emas, balki kommunikativ strategiya sifatida foydalanadi. Ular orqali muallif uchta asosiy maqsadga erishadi:

1. Auditoriyani ruhiy jihatdan jalb etish — hissiy ta‘sir orqali fikrni qabul qildirish;
2. Siyosiy xabarni soddalashtirish — murakkab geopolitik mavzularni xalq tiliga yaqinlashtirish;
3. Ideologik birlikni mustahkamlash — “biz” va “ular” qarama-qarshiligini kuchaytirish.

Masalan, “Zulm botqog‘ida cho‘kayotgan insoniyat” iborasi auditoriyada hissiy uyg‘otuvchi kuchga ega. O‘zbek tilida bu ifodaning to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjimasi grammatik jihatdan to‘g‘ri, ammo pragmatik ohangni saqlash uchun “Insoniyat zulm botqog‘iga tobora chuqurroq botmoqda” kabi variantni tanlash mumkin. Bu shakl o‘quvchiga jarayonning davomiyligini his qildiradi, muallifning ogohlantiruvchi ohangini saqlab qoladi.

4.4. O‘xshatishlarning madaniy ekvivalentligi

Ko‘plab o‘xshatishlar turk madaniyatiga xos xalq og‘zaki ifodalar asosida qurilgan. Masalan:

- “Mazlumun ahi arsha deger” (Mazlumning nolasi arshga yetar)
- “Tash yerinde aqirdir” (Tosh o‘z joyida og‘ir turadi)

Bularning barchasi xalq maqollariga yaqin, lekin o‘zbek tiliga ularni so‘zma-so‘z emas, madaniy ekvivalent asosida tarjima qilish lozim.

Masalan:

““Mazlumning nolasi arshga yetar” → “Zulm ko‘rganning nolasi osmonu arshni titratadi” Bu variant o‘zbek tilidagi emotsional kuchni oshiradi va xalq og‘zaki nutqiga yaqinlashtiradi.

Turk va o‘zbek madaniyatlaridagi umumiy turkiy ildiz tufayli ko‘plab obrazlar o‘xshashdir, ammo ayrim metaforik assotsiatsiyalar farq qiladi. Masalan, turk tilidagi “deniz”

(dengiz) obrazi ko‘pincha cheksizlik yoki umid ramzi sifatida ishlatiladi, o‘zbek tilida esa u ko‘proq sokinlik yoki chuqurlik ma’nosini beradi. Shuning uchun “adalet denizi” iborasini “adolat ummoni” deb tarjima qilish madaniy jihatdan mosroqdir.

4.5. Ekvivalentlik muammolari: tahliliy misollar

Quyida Erdo‘g‘an asaridan olingan ayrim o‘xshatishlar tahlili keltiriladi:

№	Turkcha ibora	So‘zma-so‘z tarjima	Mos ekvivalent (tavsiya)	Izoh
1	“Dünya adalet terazisinden sapmıştır.”	Dunyo adolat tarozisidan og‘di.	Dunyo adolat tarozisini yo‘qotgan.	“Og‘di” so‘zi o‘zbekchada sust yangraydi; “yo‘qotgan” variantida dramatik urg‘u saqlanadi.
2	“Zulüm, gecenin en karanlık anında dahi yenilir.”	Zulm hatto eng qorong‘u kechada ham yengiladi.	Hatto eng qorong‘u kechada ham zulm yengiladi.	Sintaktik teskari tuzilma ohangdorlikni kuchaytiradi.
3	“Mazlumun duası, gökleri titreten bir çağrıdır.”	Mazlumning duosi osmonlarni titratadigan chaqiriqdir.	Zulm ko‘rganning duosi osmonu arshni larzaga soladi.	Madaniy jihatdan moslashtirilgan variant.
4	“İnsanlık vicdanı kaniyor.”	Insoniyat vijdoni qonayapti.	Insoniyat vijdoni og‘rimoqda.	Ma‘noni saqlagan holda tabiiyroq ohang.

Bu misollar shuni ko‘rsatadiki, o‘xshatishlarni tarjima qilishda grammatik to‘g‘rilik emas, balki semantik va hissiy muvozanat muhim.

4.6. O‘xshatishlarning ideologik funksiyasi

Siyosiy matnda o‘xshatishlar ideologik yuk ko‘taradi. Ular orqali muallif “adolat–zulm”, “G‘arb–Sharq”, “mazlum–zalim” kabi binar oppozitsiyalarni kuchaytiradi. Bu qarama-qarshiliklar tildagi oddiy obrazlar orqali axloqiy qiymat tizimini yaratadi. Masalan:

“Biz mazlumlar tomonda turibmiz, chunki zulmning rangi yo‘q.” Bu gapda “zulmning rangi yo‘q” iborasi metaforik, lekin siyosiy ma‘no yuklaydi: u har qanday adolatsizlikni universal hodisa sifatida talqin qiladi.

Tarjimada bunday iboralarni so‘zma-so‘z tarjima qilish o‘rniga, axloqiy kuchini saqlovchi shaklni tanlash kerak. Masalan:

“Biz mazlumlar tarafidamiz, chunki adolatsizlik hech bir millatning belgisi emas.” Bu variant siyosiy neytrallikni saqlaydi, lekin g‘oyaviy urg‘uni yo‘qotmaydi.

Shunday qilib, Erdo‘g‘anning o‘xshatishlar tizimi uning siyosiy tili va ritorikasining ajralmas qismi bo‘lib, ular madaniy, diniy va axloqiy qadriyatlar bilan yo‘g‘rilgan. O‘zbek tiliga tarjima jarayonida bunday o‘xshatishlar nafaqat lingvistik, balki pragmatik ekvivalentlik asosida qayta qurilishi zarur.

“Dunyo yanada odil bo‘lishi mumkin” asari misolida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, turk tilidan o‘zbek tiliga siyosiy matnlarni tarjima qilishda ekvivalentlik masalasi ko‘p qirrali jarayondir. Asarda Erdo‘g‘an tomonidan ishlatilgan metafora, o‘xshatish, diniy va tarixiy ramzlar, shuningdek, siyosiy ritorika unsurlari nafaqat leksik, balki madaniy va pragmatik ekvivalentlikni talab qiladi.

Ekvivalentlikning formal (grammatik) darajasi ikki til o‘rtasidagi yaqinlik sababli oson ta‘minlanadi, ammo semantik va pragmatik darajalarda farqlar yaqqol seziladi. Ayniqsa, muallifning islomiy-madaniy diskursga tayanishi, pathos va ethos unsurlarini faol qo‘llashi tarjimada emotsional muvozanatni saqlashni murakkablashtiradi.

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, ayrim turkcha so‘zlar o‘zbek tilida to‘g‘ridan-to‘g‘ri muqobilga ega bo‘lsa-da, ularning konnotativ ma‘nosi farq qiladi. Masalan, “mazlum”, “zulüm”, “adalet”, “vicdan” so‘zlari o‘zbek tilida ham mavjud, lekin turk siyosiy nutqida bu so‘zlar ideologik-emotsional rangga ega.

Shuning uchun tarjimon bu so‘zlarni oddiy “adolat”, “haq”, “ezilgan” kabi neytral so‘zlar bilan almashtirmasdan, kontekstual ma‘noni saqlagan holda ishlatishi kerak. Aks holda muallifning g‘oyaviy ohangi pasayadi.

Masalan:

- “Mazlumun duasi” iborasini “zulm ko‘rganning duosi” deb tarjima qilish leksik jihatdan to‘g‘ri, ammo pathos kuchini pasaytiradi. “Mazlumning duosi” shaklini saqlash ekvivalentlik nuqtai nazaridan to‘g‘riroq yechimdir.

5.3. Madaniy ekvivalentlik muammolari

Erdo‘g‘an nutqlarining madaniy konteksti turk milliy identiteti, islomiy qadriyatlar va tarixiy merosga tayanadi. O‘zbek kitobxonida esa bu qadriyatlarning qabul darajasi boshqacha. Shuning uchun tarjimada muallifning maqsadini to‘liq yetkazish uchun madaniy moslashtirish (cultural adaptation) usuli qo‘llanilishi zarur.

Masalan, “Fatih’in torunlari” iborasi turk auditoriyasi uchun milliy faxr ramzi bo‘lsa, o‘zbek tilida “Fotix avlodlari” shaklida ishlatilganda bunday hissiy rezonans to‘liq sezilmasligi mumkin. Shu sababli kontekstdan kelib chiqib, “Ajdodlarining g‘ururini yelkada ko‘tarayotgan avlod” kabi ta‘sirchan ekvivalent variantlar tanlanishi tavsiya etiladi.

Boshqa misol: “Dünya beşten büyüktür” shiorining so‘zma-so‘z tarjimasi “Dunyo beshdan kattadir” bo‘lsa-da, bu o‘zbek o‘quvchisi uchun semantik jihatdan to‘liq emas. Shu sababli

uni “Dunyo besh davlat bilan cheklanmaydi” deb tarjima qilish — semantik aniqlik va ideologik urg‘uni saqlovchi variant bo‘ladi.

Siyosiy matn tarjimasining eng murakkab jihatini — muallifning kommunikativ niyatini to‘liq saqlashdir. Erdo‘g‘an asarida u o‘zini nafaqat siyosiy lider, balki axloqiy da‘vatchi sifatida ko‘rsatadi. Uning so‘zlari xalqni ruhlantirish, global adolatga chaqirish, hamdardlik uyg‘otish vazifasini bajaradi.

Tarjimada bu ruhni saqlash uchun intonatsion urg‘ular, hissiy iboralar va ohang alohida e‘tibor talab etadi. Masalan,

“Zulüm, en karanlık gecede dahi mağlup olur.” so‘zini “Zulm hatto eng qorong‘u kechada ham yengiladi” deb tarjima qilish grammatik jihatdan to‘g‘ri, ammo ohang kuchini oshirish uchun “Hatto eng qorong‘u kechada ham zulm yengiladi” shakli afzalroqdir.

Bu kichik o‘zgarish pragmatik ekvivalentlikni, ya‘ni muallif niyatining hissiy ta‘sirini saqlab qoladi.

5.5. Ekvivalentlik darajalari o‘rtasidagi muvozanat

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, siyosiy matn tarjimasida uchta ekvivalentlik darajasi o‘zaro uyg‘unlashganda natija samarali bo‘ladi:

1. Leksik-semantik ekvivalentlik — so‘z va ma‘no darajasida moslik;
2. Pragmatik ekvivalentlik — nutq ta‘sirini saqlash;
3. Kulturologik ekvivalentlik — madaniy konnotatsiyalarni moslashtirish.

Masalan, “adalet terazisi” iborasida uchala daraja bir vaqtda mavjud: “adalet” (leksik), “tarozisi” (metaforik-semantik), va “adolat” tushunchasining diniy-ma‘naviy konnotatsiyasi (madaniy). Tarjimon bu qatlamlarni bir-biridan ajratmasdan, ko‘p darajali muvozanatni saqlashi kerak.

Erdo‘g‘an asari tahliliga asoslanib, turk tilidan o‘zbek tiliga siyosiy matnlarni tarjima qilishda quyidagi strategiyalar tavsiya etiladi:

1. Dinamik ekvivalentlik strategiyasi – matnning shaklidan ko‘ra maqsadga qaratilgan mazmuni yetkazishga urg‘u berish.
2. Kontekstual moslashtirish – muallifning siyosiy va madaniy kontekstini o‘zbek o‘quvchisi uchun tushunarli shaklga keltirish.
3. Metaforik parallel yaratish – madaniy jihatdan mos metaforalarni tanlash (“adalet denizi” → “adolat ummoni”).
4. Ideologik neytrallikni saqlash – siyosiy nuqtai nazarni emas, axloqiy g‘oyani yetkazish.
5. Ritorik kuchni saqlash – nutqdagi hissiy va ruhiy ohangni mos intonatsiya bilan uzatish.

Bu strategiyalar tarjimonni faqat lingvist emas, balki madaniy vositachi sifatida ham faol pozitsiyada bo‘lishga undaydi.

Yuqoridagi tahlillar natijasida quyidagi xulosalar shakllandi:

- Turkcha siyosiy matnlarning o‘zbekchaga tarjimasida ekvivalentlik faqat so‘z darajasida emas, balki diskursiv darajada ham qaralishi lozim.
- Erdo‘g‘an asaridagi o‘xshatishlar, metaforalar va diniy obrazlar milliy identitetni ifoda etadi; ularni tarjimada moslashtirish madaniy sezgirlikni talab qiladi.
- Ekvivalentlikning uch darajasi — semantik, pragmatik va madaniy — bir-birini to‘ldiruvchi tizim sifatida ko‘rilishi zarur.
- Tarjimon uchun eng muhim narsa — muallifning g‘oyaviy ruhini va ta’sir kuchini saqlab qolishdir.

Xulosa

Ushbu tadqiqot ishida turk tilidan o‘zbek tiliga tarjimada ekvivalentlik muammolari “Rajab Toyyib Erdo‘g‘anning “Dunyo yanada odil bo‘lishi mumkin” asari misolida** tahlil qilindi. Asar siyosiy-axloqiy mazmundagi murakkab nutq tuzilmasiga ega bo‘lib, unda muallif metafora, o‘xshatish, diniy ramz va tarixiy obrazlar orqali adolat, insonlik va global tenglik g‘oyalarini ifoda etadi.

Tadqiqot davomida quyidagi asosiy ilmiy natijalarga erishildi:

1. Ekvivalentlik nazariyasining ko‘p qatlamliligi isbotlandi. Tarjima jarayonida leksik, semantik, pragmatik va madaniy ekvivalentlik darajalari o‘zaro bog‘liq holda ishlaydi.
2. Turk va o‘zbek tillarining qarindoshligi grammatik va fonetik jihatdan tarjimoni yengillashtiradi, biroq madaniy va konnotativ farqlar sababli ekvivalentlik har doim to‘liq emas. Ayniqsa siyosiy diskursda ma’nolar ideologik yuk bilan keladi.
3. Metafora va o‘xshatishlar siyosiy nutqning asosiy stilistik vositalari sifatida, muallifning hissiy, axloqiy va diniy pozitsiyasini ifodalaydi. Ularni o‘zbek tiliga to‘g‘ri o‘tkazish uchun madaniy ekvivalent yaratish yoki izohli tarjima usullari zarur.
4. Ritorika va kommunikativ strategiyalar (pathos, ethos, logos) tarjimada muhim rol o‘ynaydi. Erdo‘g‘an nutqlaridagi emotsional ohang, xalqona ifoda va diniy turtkilarni to‘liq uzatish uchun tarjimon faqat lingvistik emas, balki psixologik va pragmatik yondashuvni ham qo‘llashi kerak.
5. Tahlil davomida aniqlanishicha, pragmatik ekvivalentlik — ya’ni muallifning niyatini, ta’sir kuchini va kommunikativ maqsadini saqlash — eng murakkab bosqichdir. Formal ekvivalentlik bilan cheklanish muallifning nutqiy ruhini yo‘qotadi.
6. Tadqiqot jarayonida o‘zbek tilidagi ayrim ifodalar turkcha diniy-madaniy metaforalarga to‘liq mos kelmasligi aniqlanib, semantik moslashtirish strategiyasi samarali ekanligi ko‘rsatildi.

Shunday qilib, ekvivalentlik — bu faqat tarjimaning texnik elementi emas, balki madaniy va pragmatik tafakkurning o‘zaro uyg‘unligini talab etuvchi murakkab jarayondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Erdo‘g‘an, R. T. (2021). Daha Adil Bir Dünya Mümkin. İstanbul: Turkuvaz Kitap.
2. Erdoğan, R. T. (2024). Dunyo yanada odil bo‘lishi mumkin. Tarjima: M. Yo‘ldoshev, A. Tilavov. Toshkent: O‘zbekiston.
3. Nida, E. A. (1964). Toward a Science of Translating. Leiden: Brill.
4. Catford, J. C. (1965). A Linguistic Theory of Translation. Oxford: Oxford University Press.
5. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. London: Prentice Hall.
6. Baker, M. (2011). In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge.
7. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press.
8. Fairclough, N. (1995). Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. London: Longman.
9. Van Dijk, T. A. (1998). Ideology: A Multidisciplinary Approach. London: Sage Publications.
10. Aristotel. (2005). Ritorika. Toshkent: Fan nashriyoti.
11. Shodmonov, M. (2019). Til va madaniyat: tarjima jarayonida ekvivalentlik muammolari. Toshkent: Universitet nashriyoti.
12. Yo‘ldoshev, S. (2020). Turkiy tillararo tarjimada semantik va pragmatik muvofiqlik. Toshkent: Filologiya instituti nashriyoti.
13. Abdullayev, H. (2018). Tarjima nazariyasi asoslari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti.
14. Tursunov, A. (2021). “Siyosiy nutqdagi metaforalar va ularning tarjimadagi xususiyatlari.” Filologiya masalalari, №3, 55–63-betlar.
15. Karahan, L. (2016). Siyasi Söylem ve Dilin Gücü. Ankara: Pegem Akademi.
16. Nazarov, B. (2022). “Turkcha siyosiy matnlarni o‘zbekchaga tarjima qilishda ekvivalentlik masalalari.” O‘zbek tili va adabiyoti, №5, 102–110-betlar.